

Janusz Korczak a právo dítěte na úctu

Autor: Anna Bystrzycká

Abstract

Janusz Korczak and the Right of a Child for Respect. – Janusz Korczak was at the beginning of the 20th century requesting the right of respect for children. He raised this issue as a humanist and specialized pedagogical advisor at a court for under aged. Today there are many different laws, declarations and pedagogical and psychological institutions protecting children, but we still remain silent when facing the core sense of dignity and the right for respect of a child. Korczak reminded us of a child's human dignity. When humiliating a child, we humiliate not only this child, standing in front of us, but we humiliate a human as a human. When offending a child, we offend a dignity of a human which should be regarded as almost holy and untouchable.

Keywords: Child, Right, Respect, Humanism, Education

Klíčová slova: dítě, právo, úcta, humanismus, výchova

Ke 130. výročí narození humanisty a vychovatele Janusze Korczaka.¹

Janusz Korczak žádal na začátku dvacátého století pro dítě právo na úctu. Žádal o to jako vychovatel, humanista a odborný pedagogický poradce u soudu pro nezletilé. Dnes existují na ochranu dítěte nejrůznější zákony, deklarace, mezinárodní konvence, linky důvěry a dětské pedagogické a psychologické poradny, ale o důstojnosti dítěte a jeho právu na úctu v tom pravém smyslu stále mlčíme.

Na začátku března 2008 jsme byli svědky, že se matce podařilo vysoudit osmdesát tisíc korun jako odškodné nepovedený potrat (na který v souladu s našimi zákony měla právo). Musela porodit děvčátko, kterému je nyní šest let. Vzniká otázka, zda u soudu zohlednil někdo důstojnost dítěte, které potrat přežilo a jeho právo nejen na život, ale též právo na úctu?²

¹ Janusz Korczak (čti Januš Korčak), vlastním jménem Henryk Goldszmit (1878–1942), lékař, pedagog, spisovatel, filosof, humanista a ředitel Domova sirotků ve Varšavě. Hlavní díla: *Jak kochać dziecko* (Jak milovat dítě), *Prawo dziecka do szacunku* (Právo dítěte na úctu), *Król Macius Pierwszy* (Král Matýsek První, Praha: Albatros, 1987, přeložil Richard Vyhliďal).

100. výročí Korczakova narození v roce 1978 zařadilo UNESCO mezi světová kulturní výročí. Mezinárodní sdružení pro dětskou knihu IBBY založilo v roce 1979 cenu Janusze Korczaka. Cenu Janusz-Korczak-Preis obdržela v r. 1979 Astrid Lindgrenová za knihu *Bratři Lví Srdce*. Polská lidová republika cenu Janusze Korczaka udělila v r. 1979 Bohumilu Říhovi za knihu *Nový Gulliver*. Nyní přichází do kin animovaný film pro děti, jehož scénář je na základě Korczakova *Krále Matýska Prvního: Der kleine König Macius* (Malý král Macius), 83 min., koprodukce: Hans-Werner-Honert: Francie, Německo, Polsko, režie: Sandor Jesse, Lutz Stützner.

² *Mladá fronta Dnes*, 1. března 2008, XIX/52, s. 1: 80 tisíc za nechtěné dítě – Český soud vůbec poprvé přiznal odškodné ženě za to, že porodila po nezdařeném potratu. V článku čteme na první straně: „Peníze má vyplátit jihlavská nemocnice, jejíž lékař špatně provedl interrupci.“

Proč se to stalo a stále se děje? Korczak by to vysvětlil tím, že dítě není vojákem a voličem. Ve svém výjimečně krásném pedagogickém díle *Jak milovat dítě* napsal: „Dítě není vojákem, nebrání vlast, i když trpí spolu s ní. Není třeba dbát na jeho mínění, protože není voličem – nevyhrožuje, nežádá, nic neříká. Je slabé, malé, ubohé, závislé – občanem se teprve stane. Tolerované, ale vždy jen drsně a krutě podceňované. Usmrkanec, jenom dítě, budoucí člověk, nikoliv dnešní. Opravdovým se teprve stane.“³

Korczak připomínal, že dítě má svou lidskou důstojnost. Když ponižují dítě, ponižují nejen toto dítě, které mám právě před sebou, ale ponižují člověka jako člověka. Když urážím dítě, urážím člověka v jeho důstojnosti, která mi má být téměř svatá a nedotknutelná. Často citovaná Korczakova věta je stará už devadesát let: „Pozor: moderní život utváří silný surovec – *homo rapax*;⁴ on diktuje metody činnosti. Jeho ústupy slabým jsou lži, úcta ke stáří, rovnoprávnost ženy a laskavost k dítěti jsou falšší.“ (in Janovský 1986: 191)

Janusz Korczak působil ve Varšavě ve dvou dětských domovech. První byl ten jeho slavný Dom sierot (Domov sirotků) v ul. Krochmalné 92⁵ pro židovské sirotky. Korczak byl u jeho zrodu (spolupracoval s architektem), pak třicet let jeho ředitelem, tam také bydlel v podkroví v malém pokojíčku se slavným oknem, doprovázel své děti v jejich radostech a starostech až po tragický den 5. srpna 1942, kdy byl deportován spolu s dětmi a personálem do vyhlazovacího tábora v Treblince, kde zahynul. Druhý domov, kterému se věnoval, ale už jen „dálkově“ byl také ve Varšavě, na Bělanech, pro děti z nuzných polských dělnických rodin. Domov na Bělanech vedla socialistka Maryna Falská.

Korczak na Bělany docházel jako lékař a hlavní pedagogický poradce. Oba domovy se lišily, nejen původem dětí, ale také atmosférou. Korczak byl „klasický“ humanista, Falská byla přesvědčená socialistka a duchovní svět hodnot, který reprezentoval Korczak, byl jí často velmi vzdálený. Přesto oba domovy úzce spolupracovaly, oba také byly ostře kritizovány tehdejší křesťanskou společností, jeden za „nějaký“ humanismus, druhý za komunismus. Když děti na Bělanech Korczakovi jednou řekly, že je to škoda, že je Žid, chápal to a neurazil se. Když židovské děti v jeho sirotčinci na Krochmalné řekly polské vychovatelce, škoda, že jste gojka,⁶ také jim to nikdo neměl za zlé.

Korczak byl rozeným humanistou a svým humanismem pronikal do každého citlivého a vnímavého srdce. Ti, které vychovával a se kterými spolupracoval, ve vzpomínkách na Korczaka mluví o jeho „dobrých očích“, „dobrých dlaních“, „dobrém úsměvu“ a „slovech jako modlitba“. Byl velmi vtipný, veselý a přátelský.

Když psal o vychovateli, který má být vzorem, nebyla to pouhá slova. Nebyl ideologickým humanistou. Humanismus nebyl věcí jeho hlavy, názoru, nějakého uměle vytvořeného pedagogického programu. Pojem humanismus téměř nepoužíval. Mluvil o lidské důstojnosti a o úctě vůči člověku, bez toho, aby tyto pojmy nějak opakoval. Často mluvil o

³ Korczak, Janusz. Právo dítěte na úctu, kapitola Podceňování a nedůvěra in: Janovský, Julius. *Janusz Korczak, lékař, pedagog, spisovatel*, Praha: SPN, 1986, s. 173. Korczakovy texty z polštiny přeložila Hana Futerová.

⁴ *Homo rapax* – lat. člověk brutální, surovec.

⁵ Dnes je to ulice Jaktorowská 6, budova slouží jako domov dětí a mládeže, je zde sídlo archivu *Korczakianum* (vedoucí Marta Ciesielska) a má zde své ústředí Polskie Stowarzyszenie im. Janusza Korczaka.

⁶ Goj, gojka – v jidiš běžné označení toho, kdo není Židem.

tom, jak velký význam má pro život samota a smutek. Ne, abychom je vyhledávali, ale když jsou, máme je proměnit v nejvyšší hodnotu. Svých sto dětí v sirotčinci vedl k poznání, že cokoli člověk udělá – něco se děje. Když jsem dobrý – dobra přibývá. A to nejen v mém srdci, nejen v rodině, nejen v dětském domově, ale v celém vesmíru. Když jsem udělal něco zlého – narušuji určitý řád. Něco se děje, něco není v pořádku, je narušená určitá rovnováha světa.⁷

Běžně říkáme, že někdo má něco na svědomí. Korczak šel ještě hlouběji. Když uděláme něco zlého, ubližujeme nejen svému svědomí, nejen konkrétnímu člověku, ale začíná se dít něco nebezpečného. Proto v jeho sirotčinci na Krochmalné děti věděly, že když někdo udělá něco špatného a nepřijde se na to, kdo to udělal, a nikdo tu špatnost nedá do pořádku, pak se na jejich vlajku našije černý proužek, aby každý věděl, co se stalo. Stal se „čin, který je hanbou pro celý ústav“.⁸

Důstojnost člověka je hodnotou, o kterou je třeba od dětství pečovat. Sociolog Zygmunt Bauman vidí v dětství jediné místo a jedinou možnost, kde důstojnost může zakořenit a dozrát: „Důstojnost dítěte je dětstvím lidské důstojnosti. Nikde jinde lidská důstojnost nezakoření a nevyroste.“ (Bauman 2003: 25) Dětství není nějakým odizolovaným samostatným úsekem života člověka. Tak jako jaro není odizolované od léta. Když na jaře nezasejeme a nic nevyklíčí, pak bychom těžko něco v létě hledali. Když jsou v továrně vyráběny součástky pro auta, musí hned od začátku být zhotoveny spolehlivě, už zde je ten důležitý čas pro auto. Korczak stále připomínal všem vychovatelům, pedagogům, rodičům a hlavně dětem, že už jsou lidmi. „Jedním z nejzlobnějších omylů je názor, že pedagogika je věda o dítěti, nikoliv o člověku.“ (in Janovský 1986: 48)

Korczaka fascinoval člověk jako celek. Jako mladý student se vydal do Švýcarska, aby se seznámil s dílem Pestalozziho. Pro medicínu se rozhodl proto, aby mohl lépe rozumět dítěti jako člověku. Varšavská carská univerzita, na které studoval medicínu, neměla specializaci pediatrie, proto už jako lékař odjel za vlastní peníze na roční studijní pobyt na kliniku do Berlína, pak na půl roku do Paříže a nakonec na pár měsíců do Londýna. Když se vrátil do Varšavy, jako vzdělaný lékař pediatr, se sedmiletou praxí, rozhodl se z dětské nemocnice odejít a přijmout místo ředitele Domova sirotků. Na tuto událost vzpomíná v *Pamiętniku* (Památňíku) psaném v ghettu: „Nemocnici jsem nechal pro Domov sirotků. (Korczak 1988: 52) (...) Od té doby pronásleduje mne pocit, že jsem zradil nemocné dítě, (...) že jsem podlehl nějaké falešné ambici dítě nejen léčit, ale také modelovat jeho duši. Být sochařem dětské duše. Duše. Jen to, a až to.“ (Korczak 1988: 34)

Jeho biografové tvrdí, že právě proto byl tak úspěšným vychovatelem, že rozuměl dítěti i po jeho tělesné stránce. A k tomu talentovaný spisovatel s duší básníka. Jako lékař byl svědkem zázraku narození člověka, krásy jeho růstu a důstojnosti jeho smrti. „To je ono dilema našeho člověčenství – že člověk je prach, a přesto v něm bydlí Bůh.“ (Korczak 1993:

⁷ V té souvislosti si připomínám jednu z přednášek prof. Jana Sokola na výročním zasedání Etického fóra v Praze, ve které uvedl příklad muže, jenž se po návratu z vězení divil, proč se rodina od něho odsunula, když si svůj prohřešek už odseděl (byl odsouzen za vraždu babičky, k čemuž se sám přiznal).

⁸ „Neví se, kdo to udělal. Nikdo se nechce přiznat. Kdyby se o to hodně usilovalo, vždycky by se to vyšetřilo. Ale jak je to nepřijemné hledat, slídit, podezřívát! Když se něco stane a neví se, kdo to udělal, oznámí se soudu, že je viník neznámý, je to případ, soudci ho posoudí a rozsudek se vyvěsí na soudní tabuli. Jestliže je to čin, který je hanbou pro celý ústav, rada rozhodne přišít smuteční znamení na ústavní prapor.“ Korczak, Janusz *Jak milovat dítě*, část Domov sirotků, kapitola Neví se kdo (in: Janovský 1986: 118).

10) V ghettu napsal, že to jediné, co člověku v ghettu ještě zůstalo a co mu nikdo nemůže vzít, je důstojnost. Tato důstojnost však musí být chráněna a musíme k ní mít úctu. Jinak se nám bude jevit zbytečná a v životě nám bude spíš překážet než pomáhat.

Jak Korczak probouzel a pěstoval tuto důstojnost v dětech? Už jako student medicíny, a pak jako mladý lékař se účastnil letních dětských táborů, jak pro židovské děti, tak pro polské (tábory byly vedeny odděleně především kvůli kuchyni, která pro židovské děti musela být košer). Zážitky popsal ve dvou téměř paralelních, i když samostatných knihách *Moški, Joski, Srule* (z letního tábora pro chlapce ze židovských rodin) a *Józki, Jaški, Franki* (z letního tábora pro chlapce z polských rodin). Obě knihy byly napsány polsky a okamžitě si získaly popularitu u všech dětí. Židovské děti poprvé objevily, že i o nich může být napsána polská kniha a polské děti objevily, že všechny děti mají stejné problémy.

Vypukl však skandál a to kvůli názvu knihy *Moški, Joski, Srule*. Někteří to dokonce chápali jako nějaký antisemitismus ze strany Korczaka, jiní jako urážku polských malých čtenářů. Jméno Mosiek bylo nejvíce vysmívaným a zároveň nejčastějším jménem mezi chlapci ze židovských tradičních rodin. Uvést toto jméno v názvu knihy, a to jako první, bylo pro některé vrcholem drzosti. Korczak byl dokonce vyzván, aby změnil aspoň pořadí jmen. Neustoupil, protože neviděl, proč by dětská jména měla být příčinou konfliktu. Neobával se dětských jmen, ale obával se člověka, kterého nazval *homo rapax* a bylo mu jedno, odkud pochází.

Korczakovým největším přínosem a zároveň pedagogickou novotou bylo zavedení dětských kamarádkých soudů. Zavedl je na svých táborech a ve svém Domově sirotků. Hned na prvním letním táboře jako mladý vychovatel zjistil, že skupina třiceti chlapců, za které byl odpovědný, je samostatnou silou, která je schopná ubít i toho nejcitlivějšího vychovatele, pokud jim nerozumí. Proto zavedl dětský kamarádký soud, nejprve jen sporadicky, pak stabilně s kodexem a paragrafy. Ať si děti zvolí své soudce a ať se samy vyjádří k řádu. Ať ho pozmění, upraví, a to tak (jak to později uvedl v knize *Jak milovat dítě*): „...aby velký neubližoval malému a aby malý nepřekážel staršímu. Aby chytrý nevyužíval hloupějšího a neposmíval se mu. Aby hádavý neotravoval, ale aby ani jeho nedráždili. Aby si veselý nedělal hloupé žerty ze smutného.“ (in Janovský 1986: 117)

Jak fungoval Korczakův dětský kamarádký soud? Jako příklad uvedu událost z tábora ve Wilhelmówce.⁹ Šlo o zničení ptačího hnízda s pěti vajíčky. Tři chlapci byli obviněni, všichni se přiznali, jeden u soudu plakal, jeden seděl smutný, třetí se smál, ale jeho obhájce to vysvětlil, že je to jen maskování smutku. Jednomu soud odpustil „pro nedostatek důkazů“, další dva za trest nesměli večeřet spolu s ostatními.

Než dětský kamarádký soud začal všechno řešit, všichni tři chlapci museli zničené hnízdečko opatrně rozebrat a důkladně spočítat, z čeho se skládalo. Chlapci zjistili, že v něm bylo 73 kusů peří, 280 stébel slámy, 246 malinkých kousíčků břízové kůry a 148 koňských vlásků. „Jak namáhavé to bylo pro malého slabého ptáčka. A všechno zbytečně. A ta malá vajíčka – to byly jejich děti. Dům v troskách, děti mrtvé.“ Obhájce během tohoto dětského kamarádkého soudu pokračoval: „Vážený soude, ujišťuji vás, že kdyby tento ptáček mohl být zde přítomen, určitě by vám chtěl říct toto: Chlapci nám udělali velkou, opravdu velkou

⁹ Wilhelmówka – tábor pro chlapce z polských rodin.

bolest, ale odpusťte jim. Jejich trest nám už nevrátí ani náš domeček, ani nám nevzkřísí naše děti. Ale poproste je jen, aby už to víc nedělali. Nás také bolí srdce. Ale také umíme milovat a odpouštět.“ (Korczak 1997: 129–135)

Korczak učil děti během soudu vidět v hnízdě ne pouze hnízdo, ale s láskou vloženou námahu a smysl této námahy – rodinný život a hezké rodinné vztahy. Nyní bylo vše lehkomyšlně zmařeno – námaha, dům, rodina. To nebyla ekologická přednáška na ochranu lesů a ptáků. To bylo probouzení lidských citů a nejvyšších humanistických pohnutek v dítěti. Každý má právo, aby jeho námaha byla respektována, taktéž má právo na dům, ve kterém je bezpečný v kruhu své rodiny. Každý má právo na úctu.

Korczak se snažil díky kamarádskému soudu o to, aby událost nebyla jen potrestáním pachatelů, ale aby zároveň přivedla všechny děti k poznání, že se stalo něco velmi závažného, co se nedá vyjádřit žádným číslem. Zničením ptačího hnízda s pěti vajíčky nebylo pouze pět ptáků, kteří, kdo ví, zda by se vůbec vylíhli, kteří nebudou po lese lítat a zpívat, popřípadě likvidovat lesní škůdce. Zničení ptačího hnízda bylo skvrnou pachatelů na lidské důstojnosti. Byli poskvrněni, proto si nezasloužili jíst ten večer spolu s ostatními. Byli poskvrněni ponížením lidské důstojnosti.

Korczakovou základní výchovnou metodou nebylo slovní poučování, ale prožívání konkrétních situací dítětem. Korczak měl úctu vůči každé dětské slze, každému začervenání se studem, ke každému vznášení se a dozrávání k nejkrásnějším hodnotám člověčenství. „Děti jsou knížaty citů, básníky a mysliteli.“ (in Janovský 1986: 191)

SEZNAM LITERATURY

Bauman, Zygmunt. Kindheit (in) menschlicher Würde (Dětství lidské důstojnosti), *Korczak-Bulletin*, Deutsche Korczak-Gesellschaft e. V., 1. 5. 2003, sešit 1., ISSN 0943-5015.

Janovský, Julius. *Janusz Korczak, lékař, pedagog, spisovatel*, Praha: SPN, 1986.

Korczak, Janusz, *Janusz Korczak Dzieła* sv. V, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Latona, 1997, ISBN 83-85449-39-6.

Korczak, Janusz, *Janusz Korczak Dzieła* sv. VII, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Latona, 1993, ISBN 83-85449-09-4.

Korczak, Janusz, *Pamiętnik* (Památník), Wrocław: Wydawnictwo Siedmioróg, 1988, ISBN 83-7162-114-8.

(Mgr. Anna Bystrzycká, externí vyučující Ostravské univerzity v Ostravě, je doktorandkou oboru Filosofie na UK PedF.)